

Mirosław Rucki¹

Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego
w Radomiu, Wydział Mechaniczny

m.rucki@uthrad.pl

ORCID: 0000-0001-7666-7686

Michael Abdalla²

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Neofilologii, Instytut Językoznawstwa,
Zakład Komunikacji Międzykulturowej i Aksjolingwistyki

masatur@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-0933-3755

Kamień, o który wszyscy się potykają (Mt 16, 23)

The Rock that Causes Everyone to Stumble (Matt. 16:23)

Abstract: The article deals with the verse Matt. 16:23 in which Jesus addresses Peter in the following way: “Get thee behind me, Satan: thou art an offence unto me: for thou savourest not the things that be of God, but those that be of men” (KJV). One of the meanings of the word provided by dictionaries is analysed: ‘*skándalon* is the native rock rising up through the earth, which trips up the travel-

¹ Mirosław Rucki: autor hipotezy badawczej oraz struktury tekstu, przeprowadził badania w zakresie słownictwa hebrajskiego i greckiego, odpowiedzialny za napisanie artykułu.

² Michael Abdalla: autor zastosowanej metody badawczej, przeprowadził badania w zakresie słownictwa syriackiego i aramejskiego, odpowiedzialny za sprawdzenie artykułu i nadanie mu ostatecznego kształtu.

er' (<http://biblehub.com/greek/4625.htm>). Syriac dictionaries explain the meaning of the word used in the *Peshitta* as a *stumbling-block*, that is the rock upon which people stumble. The expression *kefo d-tuqalto* in *Peshitta* Rom. 9:33, referring to Isa. 18:14, is a particularly interesting use of this word. Considering an original Aramaic version of the Peter's name *Kefo*, the wordplay difficult to be translated into Polish is analysed: in Matt. 16:18 Jesus names Simon with a new name *Kefo* meaning the Rock as the foundation of the Church, and a few verses farther He calls him [*kefo*] *d-tuqalto* meaning the rock that sticks up on the road for everyone to stumble. Moreover, an analysis of the related words in the Hebrew *Bible*, the *Peshitta* and the *Targums* provides additional interesting details, for example about the millstone mentioned in Matt. 18.

Keywords: Gospel, Aramaic, *Targum*, *Peshitta*, Talmud, Translation Studies, rock, Simon Peter, millstone, offence

Abstrakt: Artykuł dotyczy wersetu Mt 16, 23, zawierającego wypowiedź Jezusa skierowaną do Piotra: „Zejdź Mi z oczu, szatanie! Jesteś Mi zawadą, bo nie myślisz o tym, co Boże, ale o tym, co ludzkie” (Biblia Tysiąclecia). W analizie zwrócono uwagę na jedno ze znaczeń podawanych przez słowniki: „*skándalon* is the native rock rising up through the earth, which trips up the traveler” (<http://biblehub.com/greek/4625.htm>). Słowniki języka syriackiego również wyjaśniają znaczenie użytego w *Peszittie* słowa jako *stumbling-block*, czyli kamień, o który wszyscy się potykają. Szczególnie ciekawym użyciem tego słowa jest połączenie *kifo d-tukalto* w wersecie Rz 9, 33, nawiązującym do Iz 18, 14. Mając na uwadze aramejskie brzmienie imienia Piotra – Kefa, zauważono grę słów trudną do oddania w języku polskim: w wersecie Mt 16, 18 Jezus nadaje Szymonowi nowe imię Kefa (Skała jako fundament Kościoła), a kilka wersetów później nazywa go [*kefo*] *d-tukalto*, czyli kawałek skały sterczącej z ziemi na drodze, o który wszyscy się potykają. Analiza słownictwa *Biblii Hebrajskiej*, *Peszitty* i *Targumów* dostarcza dodatkowych interesujących szczegółów, m.in. dotyczących „kamienia młyńskiego” wspomnianego w Mt 18.

Słowa kluczowe: Ewangelia, język aramejski, *Targum*, *Peszitta*, Talmud, translatoryka, skała, Szymon Piotr, kamień młyński, zgorzenie

Wstęp

Podstawowy problem translatoryki biblijnej został zauważony już w samej Biblii. W *Prologu* do Mądrości Syracha tłumacz stwierdza, że „nie taką samą mają słowa siłę, gdy są wypowiedzane po hebrajsku i gdy są przełożone na inny język” (Syr *Prolog*, 23)³. Denotacja słów w językach oryginalnych nigdy nie pokrywa się w 100% z adekwatnym słowem w języku docelowym; poza tym

³ Cyt. za: *Biblia Pierwszego Kościoła*, Vocatio, Warszawa 2017.

funkcjonowanie słowa w zwrotach i idiomach tworzących własny, niepowtarzalny świat znaczeń i skojarzeń uniemożliwia przetłumaczenie go w sposób dokładny⁴. Dodatkową trudność sprawia zachowanie jasności przekazu sensów biblijnych, tak aby były zrozumiałe dla odbiorcy odległego w czasie i przestrzeni od realiów biblijnych⁵. Spory o koncepcję przekładu „rzecz rzeczą” czy „słowo słowem” są prowadzone w Polsce od wieków⁶, a w najnowszych tłumaczeniach pojawia się dylemat, czy zachować pewne wyrażenia tradycyjnie należące do polszczyzny biblijnej, czy też użyć współczesnych słów bez odcienia archaicznego⁷.

Przedmiotem niniejszego studium jest werset Mt 16, 23, który w oryginale greckim brzmi następująco:

ὁ δὲ στραφεὶς εἶπεν τῷ Πέτρῳ· ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ· σκάνδαλον εἶ ἐμοῦ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων

Polskie przekłady, usiłując oddać znaczenie słowa σκάνδαλον, przeważnie tłumaczą je jako „zawada” lub „zgorzenie”:

- *Lecz On odwrócił się i rzekł do Piotra: Zejdź Mi z oczu, szatanie! Jesteś Mi zawadą, bo nie myślisz o tym, co Boże, ale o tym, co ludzkie* (BT)⁸.
- *A On, obróciwszy się, rzekł Piotrowi: Idź precz ode mnie, szatanie! Jesteś mi zgorzeniem, bo nie myślisz o tym, co Boskie, lecz o tym, co ludzkie* (BW)⁹.
- *Lecz On, odwróciwszy się powiedział do Piotra: Odejdź ode Mnie, szatanie! Jesteś mi zawadą dlatego, że twoje myśli nie pochodzą od Boga, lecz od ludzi!* (BWP)¹⁰
- *A on obróciwszy się, rzekł Piotrowi: Idź ode mnie, szatanie! Jesteś mi zgorzeniem; albowiem nie pojmujesz tego, co jest Bożego, ale co jest ludzkiego* (BG)¹¹.

⁴ M. Majewski, *Jak przekłady zmieniają sens Biblii*, Kraków 2013, s. 44.

⁵ T. Lisowski, *Ekwiwalenty greckiego leksemu πάσχα we współczesnych przekładach Nowego Testamentu – dialog z tradycją*, „Język. Religia. Tożsamość” 57 (2017), nr 1, s. 163–173.

⁶ R. Pietkiewicz, *W poszukiwaniu „szczyrego słowa Bożego”. Recepcja zachodnio-europejskiej hebraistyki w studiach chrześcijańskich w Rzeczypospolitej doby renesansu*, Wrocław 2011, s. 197.

⁷ K. Bardzki, *Nowe ujęcia translatorskie w przekładach Księgi Koheleta i Pieśni nad Pieśniami w Biblii Ekumenicznej*, „Roczniki Biblijne” 4 (2014), s. 451–459.

⁸ Biblia Tysiąclecia – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Pallottinum, Poznań⁴ 1991. Jeśli nie zaznaczono inaczej, polskie brzmienie wersetów biblijnych jest podane według tego wydania.

⁹ Biblia Warszawska – *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1975.

¹⁰ Biblia Warszawsko-Praska – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, tłum. ks. bp prof. K. Romaniuk, Towarzystwo Biblijne w Polsce, Warszawa 1997.

¹¹ Biblia Gdańska – *Biblia to jest całe Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z hebrajskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłómaczona*, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1986.

– *A on obejrzawszy się rzekł Piotrowi: Pódź ode mnie szatanie! Jesteś mi na zawadzie. Abowiem nie rozumiesz co jest Bożego, ale co jest ludzi (BB)¹².*

Nieco inny kierunek obrał zespół tłumaczy Biblii Poznańskiej, nie tłumacząc słowa σκάνδαλον, ale oddając sens pojęcia „zgorzenie” jako skierowanie ku złemu:

– *A (Jezus) odwróciwszy się powiedział Piotrowi: – Zejdź mi z oczu, kusicielu, nakłaniasz Mnie do złego, bo nie po Bożemu myślisz, ale po ludzku (BP)¹³.*

Podobnie, w wydaniu Edycji św. Pawła zwrócono uwagę raczej na przeszkadzanie:

– *On zaś odwrócił się i rzekł do Piotra: „Idź za Mną, szatanie! Przeszkadzasz Mi, bo nie myślisz po Bożemu, ale po ludzku” (NP)¹⁴.*

Tłumaczenia te, choć oddają sens wypowiedzianego zdania, przesłaniają bogactwo obrazów, które stoją za wypowiedzianymi w rzeczywistości słowami. Obrazowo bowiem σκάνδαλον w krajobrazie charakterystycznym dla Izraela i Syrii jawi się jako kamień sterczący z ziemi na drodze¹⁵. Nie można go obejść, bo znajduje się na drodze, i nie można też go usunąć, ponieważ jest wystającą z gruntu częścią masywu skalnego.

Niektórzy badacze w swoich rozważaniach zwracają uwagę zarówno na to, że język aramejski stanowi kontekst opowiadania o nadaniu imienia „Piotr” Szymonowi, jak i na to, że σκάνδαλον oznacza kamień zgorzenia i przeszkodę¹⁶. Inni zajmują się problemem nazwania Piotra „szatanem” w Mt 16, 23 z uwzględnieniem osobliwości języka aramejskiego, w którym odbywała się konwersacja¹⁷. Jeszcze inni odnotowują grę słów w oryginale trudną do oddania w innych językach, podkreślając, że w latach 1781–1965 napisano ok. tysiąca prac egzegetycznych na temat wersetów Mt 16, 17–19¹⁸. Sugeruje się nawet, że nazwanie Szymona Piotrem w Mt 16, 18 miało charakter ironiczny¹⁹.

¹² Biblia Brzeska – *Biblia Brzeska 1563*, Kalwin Publishing, Kraków 2003.

¹³ Biblia Poznańska – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań³ 1999.

¹⁴ Najnowszy Przekład – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Wydawnictwo: Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2008.

¹⁵ R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1995, s. 556, podaje znaczenie ‘pułapka, zasadzka’, można jednak znaleźć też wyjaśnienie, że (skándalon) „is the native rock rising up through the earth, which trips up the traveler”, <http://biblehub.com/greek/4625.htm> (dostęp: 9.07.2018). J. Donnegan, *A New Greek and English Lexicon*, Boston 1840 (s. 1122) odnotowuje, że słowa σκάνδαλον używano tylko w Septuagincie oraz w Nowym Testamencie.

¹⁶ Zob. np.: S. Ormanty, *Liturgiczne tło władzy udzielonej Piotrowi*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 13 (2002), s. 31–39.

¹⁷ M. Rosik, *Ewangelie z językiem aramejskim w tle*, „Scripturae Lumen” 7 (2015), s. 101–114.

¹⁸ Ch.C. Caragounis, *Peter and the Rock*, Berlin 1990, s. 1 oraz 44.

¹⁹ A. Stock, *Is Matthew’s Presentation of Peter Ironic?*, „Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture” 17 (1987), nr 2, s. 64–69.

W niniejszym studium zwrócono uwagę na wiele skojarzeń i obrazów związanych z wypowiedzią Jezusa o Szymonie jako przeszkodzie (Mt 16, 23) w kontekście aramejskich pojęć w niej występujących. W analizie porównawczej wykorzystano zarówno wyjaśnienia słownikowe, jak i odniesienie do codziennego życia oraz krajobrazu, w jakim analizowane słowa zostały wypowiedziane.

1. Kontekst wypowiedzi Mt 16, 23

W wersetach poprzedzających interesującą nas wypowiedź Jezusa opisane są następujące wydarzenia: nadanie Szymonowi imienia „Piotr” (Mt 16, 13-20), zapowiedź męki Chrystusa (w. 21), po której następuje sprzeciw Piotra (w. 22). Miejsce zdarzenia to Cezarea Filipowa (Mt 16, 13), miasto skalne znane dzisiaj jako Paneas (z gr. Πανειάς, hebr. טַבַּיַּת בַּנְיָאס Banias). Nazwa ta pochodzi od imienia pogańskiego bożka Pan (Πάν), na którego cześć wyryto w skale piękną świątynię. Do dziś można podziwiać piękne konstrukcje i dzieła sztuki rzeźbiarzy z czasów Jezusa.

Należy też mieć na uwadze mocno akcentowany aramejski kontekst wypowiedzi zapisanych w Ewangeliach, a szczególnie w Ewangelii Mateusza. Wielu mieszkańców Judei i Galilei w czasach Jezusa było trójjęzycznych: mówili po aramejsku, hebrajsku i grecku²⁰. Ostański wyraża nawet pewność, że „pierwszym językiem Jezusa był aramejski i w tym języku przemawiał do prostych ludzi”²¹. Powszechność języka aramejskiego w środowiskach żydowskich była tak wielka, że rabini się obawiali, by nie wyparł on całkowicie „języka świętego”, czyli hebrajskiego. W celu zniechęcenia Żydów do modlenia się w języku aramejskim jeden z rabinów Talmudu, rabbi Jochanan, nauczał: „Kiedy człowiek zanosí swoje modły w języku aramejskim, aniołowie służebni nie przekażą ich [Bogu], ponieważ nie rozumieją aramejskiego” (*Szabat* 12b). Środowiska rabiniczne godziły się na używanie języka greckiego i perskiego, ale stanowczo wypowiadały się przeciw aramejskiemu, włączając w to również dialekt syryjski (syriacki): „Rabbi powiedział: «Dlaczego używacie języka syryjskiego(סורסי) w ziemi Izraela? Używajcie albo świętego języka [hebrajskiego], albo greki!». Zaś rabbi Josef powiedział: «A dlaczego używacie aramejskiego (ארמי) w Babilonie? Używajcie świętego języka albo perskiego!»” (*Sota* 49b). Na podstawie tego, że Hegessipos, pisarz chrześcijański II w., znał język hebrajski i aramejski, wielu badaczy wnioskuje o jego żydowskim pochodzeniu²².

²⁰ P. Ostański, *Języki używane przez Jezusa na tle sytuacji językowej w rzymskiej Palestynie*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 23 (2015), nr 2, s. 45–74.

²¹ Tenże, „Eli, Eli, lema sabachthani” (Mt 27, 46). *Aramejskie wyrażenia w greckim tekście Nowego Testamentu*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 30 (2016), s. 215–225.

²² P. Hirschberg, *Fragments of Jewish Christian Literature Quoted in Some Greek and Latin Fathers*, [w:] *Jewish Believers in Jesus*, red. O. Skarsaune, R. Hvalvik, Peabody 2007, s. 325–378.

Ewangelia Mateusza wyróżnia się wśród pism Nowego Testamentu tym, że według tradycji została napisana po hebrajsku²³ lub aramejsku²⁴. Za wersją aramejską przemawiałby fakt, że był to powszechnie znany język używany przez Żydów w Izraelu oraz w Mezopotamii; możliwe jednak, że Mateusz posłużył się językiem hebrajskim, gdyż w umysłach ówczesnych Żydów język hebrajski był językiem świętych pism i ery Mesjańskiej²⁵. „Sposób pisania i komponowania [Ewangelii Mateusza] odpowiada [...] mentalności ludzi pochodzących z kręgu kultury semickiej i hebrajskiej”²⁶. Struktura Ewangelii Mateusza wskazuje, że Autor kierował swoje dzieło przede wszystkim do religijnego czytelnika żydowskiego, w ogóle nie biorąc pod uwagę możliwości czytania jego Ewangelii przez nie-Żydów. Wskazywałyby na to takie słowa, jak „nie idźcie do pogan [...], idźcie raczej do owiec, które poginęły z domu Izraela” (Mt 10, 5-6) czy też „Jestem posłany tylko do owiec, które poginęły z domu Izraela” (Mt 15, 24).

Obserwacje te pozwalają na potraktowanie syriackiego tłumaczenia *Peszitty* jeśli nie na równi z oryginałem greckim, to przynajmniej jako kulturowo-językowego uzupełnienia tekstu greckiego. Jak zostanie wykazane poniżej, niejednokrotnie wyrazy aramejskie, pokrewne wyrazom hebrajskim, ukazują wewnętrzne powiązania pomiędzy tekstami, sugerując intencjonalne aluzje poczynione przez Jezusa Chrystusa.

2. Kamień potknięcia się

Słowo *kifā* (*kefas*, głoskę „s” na końcu dodano na modłę języka greckiego) jest aramejskim przydomkiem apostoła Piotra nadanym mu przez samego Jezusa²⁷, gdyż rozmowa między Jezusem i apostołem toczyła się najprawdopodobniej w języku aramejskim²⁸. Z tego powodu syryjskie tłumaczenie *Pe-*

²³ Mówi się o świadectwach Papiasza, Ireneusza (*Przeciw herezjom* III,1,1), Pantanusa (Pantajnosa), Orygenesisa i innych Ojców Kościoła (Euzebiusz, *Historia Kościelna* V,10,3 oraz VI,25,4). Epifaniusz (ok. 310–420) w swojej pracy *Panarion* XXX,3,7 stwierdza, że „w Nowym Testamencie tylko Mateusz wyłożył i głosił Ewangelię po hebrajsku i alfabetem hebrajskim” (Ἐβραῖστί καὶ Ἐβραϊκοῖς γράμμασιν).

²⁴ R. Popowski, dz. cyt., s. 151, podaje, że wyraz Ἐβραῖστί w Nowym Testamencie jest używany w stosunku do języka aramejskiego. Ewidentnie aramejskie, a nie hebrajskie toponimy Gabbata (J 19, 13) i Golgota (J 19, 17) są opisane jako Ἐβραῖστί.

²⁵ M. Rucki, *Apostołowie dowodem boskości Jezusa* (Mt 10, 2), „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 22 (2014), nr 2, s. 119–137.

²⁶ *Ewangelia wg św. Mateusza*, tłum., wstęp i komentarz ks. T. Loska SJ, Katowice 1995, s. 12.

²⁷ Stosowne wyjaśnienie dla imienia Kefas – Piotr podaje Jan Ewangelista, adresując swoje dzieło do greckojęzycznych czytelników nieznających języka aramejskiego (J 1, 42).

²⁸ P. Ostański, *Ty będziesz nazywał się Kefas* (J 1, 42). *Kefas i inne aramejskie osobowe nazwy własne w greckim tekście Nowego Testamentu*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 24 (2016), nr 2, s. 7–22.

Na przykład Targum Neofiti używa go w tłumaczeniu hebrajskiego słowa מוקש 'pułapka' w Księdze Wyjścia:

Asłudzy faraona rzekli do niego: Jak długo jeszcze będzie ten dla nas nieszczęściem (לתוקלה)? Wypuść ludzi, aby służyli swemu Panu Bogu. Czy nie rozumiesz, że ginie Egipt? (Wj 10, 7).

Strzeż się zawierania przymierza z mieszkańcami kraju, do którego idziesz, aby się nie stali sidłem (לתוקלה) pośród was (Wj 34, 12).

Tymczasem powiązany z nim wyraz תִּקַּל 'uderzyć, stuknąć' oraz תִּקַּל 'potknąć się, upaść' jest odpowiednikiem hebrajskiego כָּשַׁל w znaczeniu 'potykać się, chwiać się'³⁵, choć analogiczny wyraz כָּשַׁל w znaczeniu 'uderzyć się o coś, potknąć się' funkcjonował również w języku aramejskim³⁶, w tym w formie ܟܫܠ w literackim dialekcie syriackim³⁷. Z kolei rzeczownik ܟܫܠܐ oznacza 'kamień potykania się, skałę' oraz 'przyczynę obrazy'.

W tym kontekście interesująco wyglądają tłumaczenia aramejskie (Targum Jonatana i *Peszitta*)³⁸ wersetów Iz 8, 14-15: „On będzie kamieniem obrazy i skałą potknięcia się dla obu domów Izraela; pułapką i sidłem dla mieszkańców Jeruzalem. Wielu z nich się potknie, upadnie i rozbije, będą usidleni i w niewolę wzięci”.

Tekst Masorecki (Iz 8, 14):

וְהָיָה לְמַקְדָּשׁ וּלְאֶבֶן נֶגֶף וּלְצוּר מְכַשׁוּל לְשָׁנֵי בְּתֵי יִשְׂרָאֵל לְפַח וּלְמוֹקֵשׁ לְיוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם

Targum Pseudo-Jonatana (Iz 8, 14):

וְאִם לֹא תִקְבְּלוּן וְיְהִי מִימְרֵיהּ בְּכּוּן לְפוּרְעוֹן גְּלֵאבּוֹן מְחִי לְגִכִּיף מִתְקַל לְתַרְיִן בְּתֵי רַבְרָבֵי יִשְׂרָאֵל
לְתַבְרָ לְתַמְקֵלָא עַל דְּאֵתְפְּלִיגּוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל עַל דְּבֵית יְהוּדָה דְּיִתְבִּין בִּירוּשָׁלַם:

Peszitta (Iz 8, 14):

ܘܗܝܘܢ ܟܫܠܐ ܕܗܘܐ ܕܡܩܕܫܐ ܘܟܫܠܐ ܕܗܘܐ ܕܢܓܝܘܬܐ ܘܟܫܠܐ ܕܗܘܐ ܕܠܫܢܝ ܕܒܝܬܝ ܕܝܫܪܐܝܝܠ ܕܠܦܚܐ ܘܠܡܘܩܫܐ ܕܝܘܫܒܝ ܕܝܪܘܫܠܐܝܡ

Jak widać, rozpatrywane wyrazy aramejskie nie są prostymi odpowiednikami słówek hebrajskich, tylko synonimami oddającymi sens tekstu hebraj-

³⁵ L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 1 i 2, red. naukowy wyd. polskiego P. Dec, Warszawa 2013, s. 472.

³⁶ M. Jastrow, dz. cyt., s. 676.

³⁷ *A Compendious Syriac Dictionary*..., s. 229.

³⁸ Teksty aramejskie są dostępne dzięki narzędziu <http://cal.huc.edu/searching/targumsearch.html> (dostęp: 9.07.2018).

skiego. Zresztą tłumaczenie polskie również nie jest tutaj konsekwentne: „kamień obrazy” (BT) to w rzeczywistości „kamień plagi”, gdyż hebrajski wyraz אָבֵן נֶגֶף oznacza raczej plagi jako coś, co uderzyło w Egipt (Wj 12, 13) albo w Izrael (Lb 16, 47), a nie obrazę³⁹. Warto też odnotować, że słowo מְשׁוֹל ‘coś, o co ktoś się potyka’⁴⁰ odnosi się gdzie indziej do przeszkody ustawianej przed niewidomym, by ten się potknął (Kpł 19, 14). Forma tego słowa z kolei odpowiada wyrażeniu $\text{يَحْصَهُلَا، حَالًا}$ użytemu w *Peszicie* w wersecie Rz 9, 33.

Polski	Hebrajski	Aramejski	Syriacki
Kamień obrazy	אָבֵן נֶגֶף	אַבֵּן מְחִי	$\text{حَالًا، يَحْصَهُلَا}$
Skala potknięcia się	צוֹר מְשׁוֹל	כִּיף מִתְקַל	$\text{حֲבֵלָה، لְאֹמְדָלָא}$
Potkną się	כָּשַׁל	וְיִתְקַלּוּן	تִּבְלֵמְכֵה
Pułapka	פָּח	תְּבַר	فִּסָּא
Sidla	מוֹקֵשׁ	תְּמַלָּא	مִן־בֵּלָא

Podobnie można zauważyć, że Targum nie wykorzystuje słowa פָּח na oznaczenie pułapki⁴¹, tylko preferuje wyraz תְּבַר oznaczający ‘rozbicie, zniszczenie’. Być może, stosując go, autor Targumu nawiązywał do werseku następnego, zapowiadającego upadek i rozbicie się wielu (וְיִתְבַּרְוּן), w pewnym sensie naśladując grę słów tekstu hebrajskiego, gdzie wyrazowi מוֹקֵשׁ ‘sidła’⁴² w wersecie 14 odpowiada słowo וְיִקְשְׁוּ ‘będą usidleni’ w wersecie 15.

Tekst Masorecki (Iz 8, 15):

$\text{וְקָשְׁלוּ בָם רַבִּים וְנִפְלוּ וְנִשְׁפְּרוּ וְנִקְשְׁוּ וְנִלְכְּדוּ:$

Targum Pseudo-Jonatana (Iz 8, 15):

$\text{וְיִתְמַלּוּן בְּהוֹן סְגִיאיִן וְיִפְלוּן וְיִתְבַּרְוּן וְיִתְצַדּוּן וְיִתְאַהֲדוּן$

Peszitta (Iz 8, 15):

$\text{וְיִתְבַּרְוּן בְּהוֹן סְגִיאיִן וְיִתְבַּרְוּן סְגִיאיִן וְיִתְבַּרְוּן סְגִיאיִן וְיִתְבַּרְוּן סְגִיאיִן$

³⁹ L. Koehler i in., dz. cyt., s. 630, podaje znaczenie נֶגֶף ‘cios, plaga’.

⁴⁰ Tamże, s. 548.

⁴¹ M. Jastrow, dz. cyt., s. 1151, odnotowuje użycie tego słowa w znaczeniu ‘przeszkoda, zawada’.

⁴² Koehler i in., dz. cyt., s. 526, podaje, że wyraz ten oznacza dosłownie drewnianą pułapkę na ptaki, ale też metaforycznie ogólnie sidła.

Można też odnotować, że autorzy tłumaczeń aramejskich posługują się różnymi wyrazami oznaczającymi skałę: w Targumie to są אבן oraz כִּיף, a w *Peszitcie* كَالْا oraz كَالْحِجَابِ⁴³. Ten ostatni oznacza twardą skałę i może występować w połączeniu كَالْحِجَابِ كَالْا⁴³. Autorzy *Peszitty* nie wykorzystali w tym miejscu słowa كَالْحِجَابِ, które raczej rzadko występuje w języku syriackim⁴⁴, ale w rabinicznym języku aramejskim można je spotkać również w interesującym nas połączeniu dotyczącym kamienia, o który się ktoś potyka:

א"ר אלעזר לא שנו אלא שנתקל באבן ונשוף באבן

Rabbi Eleazar powiedział: to dotyczy jedynie przypadku, kiedy ktoś potknie się o kamień i rozbije o kamień [butelkę] (Baba Kama 28b).

Niemniej jednak wyraz ten pojawia się w *Peszitcie* Nowego Testamentu (1 P 2, 8) w znaczeniu ‘kamień potknięcia’ w połączeniu ze słowem كَالْحِجَابِ (czyli كَالْحِجَابِ, كَالْحِجَابِ) obok synonimicznego wyrażenia كَالْحِجَابِ, كَالْحِجَابِ tłumaczonego zazwyczaj jako ‘kamień obrazy’:

كَالْحِجَابِ, كَالْحِجَابِ, كَالْحِجَابِ, كَالْحِجَابِ

Należy odnotować, że werset ten również w tłumaczeniu polskim sygnalizuje, iż kamień ów powoduje potknięcie: „[pozostał] kamieniem, o który się potkną, i skałą zgorszenia”. Znamienną natomiast rzeczą jest to, że te słowa znajdują się w Liście św. Piotra, który został nazwany „kamieniem potykania się” w rozpatrywanym wersecie Mt 16, 23.

Dla uzupełnienia obrazu przytoczmy jeszcze komentarz Bār Šalībiego do interesującego nas wersetu:

Nazwał go szatanem, ponieważ jego nadmierna lojalność wobec Chrystusa zaczęła stanowić przeszkodę, dlatego zasłużył się na naganę. Miała to być lekcja dla tych, którzy negują męki Chrystusa i Jego ukrzyżowanie, aby się opamiętali. Bo skoro ten, który powiedział Chrystusowi, że jest Synem Bożym, ten, kto otrzymał błogosławieństwo i klucze, został nazwany szatanem, jak wielki może wobec tego być grzech tych, którzy wstydzą się przyjąć Jego nauki i afirmować swoją wiarę przy apostatach. Twierdzenie: „nie pojmujesz” wskazuje, że Piotrem kierowały myśli natury materialistycznej⁴⁵.

⁴³ *A Compendious Syriac Dictionary...*, s. 182.

⁴⁴ Taką adnotację umieszcza przy tym słowie J. Payne-Smith, [w:] *A Compendious Syriac Dictionary...*, s. 2.

⁴⁵ Bār Šalībī (†1171), *Kitāb ad-durr al-farīd fī tafsīr al-‘ahd al-džadīd*, t. 1, s. 349. Jest to arabskie tłumaczenie syriackiego dzieła wykonane w 1828 r., poprawione przez ‘Abd al-Masīh Dōlabānīego i wydane w Egipcie w 1914 r.; t. 1 (ss. 645) zawiera komentarz do Ewangelii Mateusza i Marka, t. 2 to komentarz do Ewangelii Łukasza i Jana, ss. 477.

kiedy człowiek będzie się „potykał” o swojego brata, co Żydzi rozumieją jako wzajemne pogrążanie się ludzi w grzechach. Tekst hebrajski zawiera słowo כָּשַׁל ‘potykać się’, które w Targumie Onkelosa zostało przetłumaczone na aramejski jako קַלְתָּ, podobnie jak w *Peszicie* Starego Testamentu: 𐤒𐤌. Rabini Talmudu komentują ten werset następująco:

והכתיב וכשלו איש באחיו איש בעון אחיו מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה

Oto jest napisane: „I będzie się potykał jeden o drugiego”, czyli z powodu win [grzechów] swojego brata. To nas uczy, że cały Izrael [i każdy Izraelita] odpowiada jeden za drugiego (Szewuot 39a).

Chodzi więc o wzajemną odpowiedzialność Żydów za grzechy popełniane we wspólnocie ludu Bożego. W słowach Jezusa, ukazujących ciężar tej odpowiedzialności, widzimy bezpośrednią analogię do obrazu „kamienia potknięcia”, jakim stał się Szymon Piotr. Nie można wykluczyć, że Pan Jezus poczynił w tym momencie aluzję do własnych słów skierowanych do przyszłego biskupa Rzymu, który stał się zawadą, zgorszeniem, przeszkodą – tym wszystkim, co się kojarzy z kamieniem sterczącym na drodze. Ciągnąc dalej, w kolejnych „slajdach” Jezus „przemienia” ten kamień w kamień młyński.

Zwróćmy uwagę, że greckie słowo μύλος – ‘młyn, żarna’ oraz μύλος ὀνίκος ‘młyński kamień’⁴⁹ – zostało przetłumaczone przez chrześcijan syryjskich jako „ośli kamień młyński” ܐܫܠܝܢܐ ܕܡܝܠܝܢܐ. Komentatorzy podkreślają, że chodzi o wielkość tego kamienia młyńskiego, wprawianego w ruch wysiłkiem zwierząt. Traktat talmudyczny *Moed Katan* (10b) wspomina o osłach poruszających kamień młyński i używa w stosunku do nich wyrażenia חמרא דריהיא. W ten sposób język syriacki podkreśla powagę konsekwencji dla kogoś, kto stał się zgorszeniem – jeśli jesteś kamieniem potknięcia się, to na twoją szyję szykowany jest ogromny kamień, nie do udźwignięcia przez człowieka, z którym zostaniesz wrzucony do morza!

Obraz ten pomaga zrozumieć, dlaczego Pan Jezus mówi następnie o odcięciu ręki lub nogi, która jest powodem zgorszenia. Współczesnemu czytelnikowi z kręgu kultury europejskiej porada odcięcia ręki lub nogi (Mt 18, 8) wydaje się przesadą. Może gdyby Jezus Chrystus powiedział o amputacji kończyny dotkniętej gangreną, odbieralibyśmy te słowa bardziej pozytywnie, jako wskazanie możliwego ratunku wobec poważnego zagrożenia śmiercią.

W rzeczywistości słowa te mają takie właśnie znaczenie, a stojący za nimi obraz rozmaitych kamieni jest bardzo mocny i wymowny, przynajmniej dla aramejskojęzycznych słuchaczy Jezusa Chrystusa i syriackojęzycznych czytelników Ewangelii. Kiedy bowiem nasz Pan mówi: „Biada światu z powodu zgor-

⁴⁹ R. Popowski, dz. cyt., s. 404.

szeń!” (Mt 18, 7), ponownie używa wyrazu σκάνδαλον, a w tekście syriackim ܟܚܡܬܐ – czyli biada światu z powodu kamieni sterczących na drodze i powodujących potknięcia i obrażenia. A kiedy kontynuuje: „jeśli twoja ręka lub noga jest dla ciebie powodem grzechu”, wypowiada słowo σκανδαλίξει oznaczające upadek w wyniku potknięcia się o taki kamień.

W myśl wersetu poprzedzającego, kamień taki przeobraża się w „ośli kamień młyński” przywiązany do szyi. Przed oczami zgromadzonych tłumów słuchających Jezusa pojawia się obraz wielkiego kamienia przywiązywanego do szyi człowieka, z którym to kamieniem człowiek ten zostaje wrzucony do morza. Ogromny ciężar kamienia błyskawicznie ciągnie człowieka na dno – nie ma chwili do zastanowienia, ubolewanie nad wartościowym kamieniem nie ma najmniejszego sensu. Jest tylko jedna możliwość ratunku: natychmiast uciąć sznur i wyrwać się z otchłani morskiej, póki głębokość jeszcze pozwala na bezpieczne wynurzenie się.

Trzeba pamiętać, że morze (gr. θάλασσα, hebr. יָם) dla Żydów oznaczało w zasadzie miejsce zniszczenia, które może coś wchłonąć bez śladu, jak otchłani. Na przykład w Księdze Hioba morze występuje jako synonim otchłani, krainy umarłych: „Człowiek nie zna tam drogi, nie ma jej w ziemi żyjących. Otchłani mówi: Nie we mnie. Nie u mnie – tak morze dowodzi” (Hi 28, 13-14); „Czy dotarłeś do źródeł morza? Czy doszedłeś do dna Otchłani? Czy wskazano ci bramy śmierci?” (Hi 38, 16-17). Izraelici bowiem nie zajmowali się żegluga; okres świetności Salomona jest raczej wyjątkiem (2 Krn 9, 20-22), a późniejsze próby odnowienia żeglugi przez Jozafata i Ochozjasza spełzły na niczym (2 Krn 20, 35-37).

Obrazem morza posłużył się Micheasz, mówiąc o całkowitym i nieodwracalnym przebaczeniu grzechów: „zetrze nasze nieprawości i wrzuci w głębokości morskie wszystkie nasze grzechy” (Mi 7, 19). Również totalna, bezpowrotna zagłada porównywana jest w Księdze Ezechiela do utopienia w morzu:

Oni podniosą lament nad tobą i powiedzą do ciebie: O, jakżeś upadło, przez morze zalane, o miasto przesławne, na morzu potężne, ty i twoi mieszkańcy, któreś grozę siało na całym lądzie (Ez 26, 17). Twoje bogactwo, twoje towary i twoje ładunki, twoi sternicy i twoi żeglarze, naprawiający twoje okręty i twoi klienci, wszyscy twoi wojownicy przebywający u ciebie i cały twój lud znajdujący się u ciebie utoną w głębi morza w dniu twego upadku (Ez 27, 27).

W tym kontekście pozbycie się kamienia młyńskiego, szybko i bezpowrotnie pogrążającego człowieka w otchłani morza, jawi się jako ogromna ulga i ocalenie. Jak bardzo pragnąłby tonący odciąć ten kamień!

Zatem ręka czy noga ciągnąca człowieka na dno, jak przywiązany do szyi kamień młyński, może być odcięta z ulgą, bez cienia żalu.

Podsumowanie

Przemawiając do Piotra, a potem do zgromadzonych tłumów, Jezus Chrystus wykorzystał obrazowo właściwości fizyczne kamienia (twardość, ciężar) w celu ukazania fundamentalnych prawd teologicznych. W Polsce XXI w. mamy mniej kamiennych przedmiotów i mniej kamieni różnego rodzaju w krajobrazie, co utrudnia oddanie głębi aluzji pojawiających się w Ewangelii.

Niemniej jednak, dzięki aramejskim tekstom Nowego Testamentu, a także Targumów i Talmudu można prześledzić wiele skojarzeń odmalowanych w wyobraźni żydowskich słuchaczy Jezusa. Wyznanie wiary w Jezusa jako Syna Bożego czyni z nas skałę stanowiącą fundament dla trwałej budowli Kościoła, jednak przestając „myśleć po Bożemu”, możemy odciągnąć kogoś od pełnienia woli Boga i spowodować potknięcie, jak kamień sterczący na środku drogi. Ponosimy za to odpowiedzialność tak wielką, że kamień ten przekształca się dla nas w kamień młyński zawieszony na szyi i ciągnący na dno morza – jedynym ratunkiem jest odcięcie go.

Niestety, te jaskrawe obrazy są zakryte przed czytelnikiem polskim. Chciałoby się, by tłumacze zaczęli dostrzegać aluzje i skojarzenia tego typu, i zaznaczać je w polskich wydaniach Biblii przynajmniej w przypisach.

Bibliografia

- Bar Bahlul H., *Lexicon Syriacum*, red. R. Duval, Parisii 1901.
- Bardzki K., *Nowe ujęcia translatoryczne w przekładach Księgi Koheleta i Pieśni nad Pieśniami w Biblii Ekumenicznej*, „Roczniki Biblijne” 4 (2014), s. 451–459.
- Bār Šalībī, *Kitāb ad-durr al-farīd fī tafsīr al-‘ahd al-dżadīd*, t. 1, Kair 1828.
- Biblia Brzeska – *Biblia Brzeska 1563*, Kalwin Publishing, Kraków 2003.
- Biblia Gdańska – *Biblia to jest całe Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z hebrajskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłómaczona*, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1986.
- Biblia Pierwszego Kościoła*, Vocatio, Warszawa 2017.
- Biblia Poznańska – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1999.
- Biblia Tysiąclecia – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Pallottinum, Poznań 1991.
- Biblia Warszawska – *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1975.
- Biblia Warszawsko-Praska – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, tłum. ks. bp prof. K. Romaniuk, Towarzystwo Biblijne w Polsce, Warszawa 1997.

- Biblia: Najnowszy Przekład – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Wydawnictwo: Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2008.
- Caragounis Ch.C., *Peter and the Rock*, Berlin 1990.
- A Compendious Syriac Dictionary*, red. J. Payne-Smith, Winona Lake 1998.
- Donnegan J., *A New Greek and English Lexicon*, Boston 1840.
- Epifaniusz z Salaminy, *Panarion*, tłum. ks. M. Gilski, oprac. ks. A. Baron, Kraków 2015.
- Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, tłum. A. Caba, oprac. H. Pietras SJ, Kraków 2013.
- Ewangelia wg św. Mateusza*, tłum., wstęp i komentarz ks. T. Loska SJ, Katowice 1995.
- Hirschberg P., *Fragments of Jewish Christian Literature Quoted in Some Greek and Latin Fathers*, [w:] *Jewish Believers in Jesus*, red. O. Skarsaune, R. Hvalvik, Peabody 2007, s. 325–378.
- Jastrow M., *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, London–New York 1903.
- Jennings W., *Lexicon to the Syriac New Testament (Peshitta)*, Oxford 1926.
- Koehler L., Baumgartner W., Stamm J.J., *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 1 i 2, red. naukowy wyd. polskiego P. Dec, Warszawa 2013.
- Lisowski T., *Ekwiwalenty greckiego leksemu πάσχα we współczesnych przekładach Nowego Testamentu – dialog z tradycją*, „Język. Religia. Tożsamość” 57 (2017), nr 1, s. 163–173.
- Majewski M., *Jak przekłady zmieniają sens Biblii*, Kraków 2013.
- Ormanty S., *Liturgiczne tło władzy udzielonej Piotrowi*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 13 (2002), s. 31–39.
- Ostański P., „Eli, Eli, lema sabachthani” (Mt 27, 46). *Aramejskie wyrażenia w greckim tekście Nowego Testamentu*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 30 (2016), s. 215–225.
- Ostański P., *Języki używane przez Jezusa na tle sytuacji językowej w rzymskiej Palestynie*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 23 (2015), nr 2, s. 45–74.
- Ostański P., *Ty będziesz nazywał się Kefas (J 1, 42). Kefas i inne aramejskie osobowe nazwy własne w greckim tekście Nowego Testamentu*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 24 (2016), nr 2, s. 7–22.
- Payne-Smith R., *Thesaurus Syriacus*, Oxonii 1879.
- Peszitta Nowego Testamentu* <http://dukhrana.com/peshitta/index.php> (dostęp: 16.06.2018).
- Pietkiewicz R., *W poszukiwaniu „szczyrego słowa Bożego”. Recepcja zachodnio-europejskiej hebraistyki w studiach chrześcijańskich w Rzeczypospolitej doby renesansu*, Wrocław 2011.
- Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1995.
- Rosik M., *Ewangelie z językiem aramejskim w tle*, „Scripturae Lumen” 7 (2015), s. 101–114.

- Rucki M., *Apostolowie dowodem boskości Jezusa (Mt 10, 2)*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 22 (2014), nr 2, s. 119–137.
- Stock A., *Is Matthew’s Presentation of Peter Ironic?*, „Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture” 17 (1987), nr 2, s. 64–69.
- Saint Irenaeus of Lyons, *Against Heresies and Other Writings*, red. A. Roberts, J. Donaldson, Ex Fontibus 2016.

Mirosław Rucki – dr hab. inż., prof. nadzw. UTH Radom, Wydział Mechaniczny. Oprócz zainteresowań z zakresu budowy i eksploatacji maszyn zajmuje się biblistyką i historią chrześcijaństwa pierwszych wieków. Ukończył studia podyplomowe: pedagogiczne kształcenia zawodowego (Politechnika Poznańska), nauk o rodzinie (Papieski Wydział Teologiczny w Poznaniu) oraz biblijne (PWT we Wrocławiu). Należy do Stowarzyszenia Bibliistów Polskich, Society of Biblical Literature oraz Chrześcijańskiego Forum Pracowników Nauki. Jest autorem lub współautorem dwóch książek recenzowanych i ponad 160 artykułów naukowych i referatów wygłoszonych na konferencjach z dziedziny budowy i eksploatacji maszyn, a także trzech książek i ponad dwudziestu artykułów w czasopismach punktowanych z dziedziny bibliistyki.

Michael Abdalla – dr hab., prof. nadzw. UAM, ur. w 1952 r. w Syrii, jest natywnym użytkownikiem języka aramejskiego (syriackiego). Studia z dziedziny nauk o żywności i żywieniu ukończył na obecnym Uniwersytecie Przyrodniczym w Poznaniu. Pracując w tejże uczelni od 1980 r., opublikował dwie książki i ponad sto artykułów naukowych z zakresu wiedzy o żywności i kulturze żywienia ludów Bliskiego Wschodu, ze szczególnym uwzględnieniem społeczności asyryjskiej. Jego podstawowym miejscem pracy jest obecnie Uniwersytet im. Adama Mickiewicza (Zakład Komunikacji Międzykulturowej i Aksjolingwistyki), gdzie zajmuje się zagadnieniami z pogranicza historii, literatury, kultury i etnografii społeczności asyryjskiej. Plonem tych zainteresowań są dwie książki i kilkadziesiąt prac naukowych i popularnonaukowych.